

ТЕМП НА НАРАСТВАНЕ НА ГРАДОВЕТЕ В БЪЛГАРИЯ
ЗА ПЕРИОДА 1946—1982 г.

Игнат Пенков, Стефан Димитров

С нарастването на градовете в България при социализма са се занимавали немалко географи, демографи, икономисти и социолози. Досега нямаме разработка за един възможно по-продължителен период, който да разкрие този процес по-пълно. Ето защо ние даваме една съпоставка на населението на градовете за 1982 г. спрямо 1946 г., т. е. за един период от 36 години. Така се разкрива динамиката на концентрацията на градското население у нас.

Броят на градовете и ръстът на населението им при капитализма силно изостана в сравнение с развитите страни. Градското население се увеличава след съединението на Княжество България и Източна Румелия, както следва:

Година	Брой	Процент	Година	Брой	Процент
1887	593 547	18,8	1946	1 735 188	24,7
1900	742 435	19,8	1965	3 822 824	46,5
1920	966 375	19,9	1975	5 061 087	58,0
1934	1303 551	21,4	1982	5 735 834	64,2

Този бърз ръст на градското население при социализма се дължи на развитието на общественото производство у нас. Общественият продукт се увеличи през 1982 г. над 21 пъти в сравнение с 1939 г., а националният доход 13 пъти. Измени се стопанската структура на България. Докато през периода до 1939 г. около 90% от обществения продукт и националният доход се формираха в селското стопанство, за 1982 г. вече 66,8% от обществения продукт и 54,1% от националният доход се създават в промишлеността. Само промишлеността в 1982 г. е 81 пъти по-голяма, отколкото през 1939 г., а тя и транспортът са главни градотворящи фактори.

Много от проблемите на градовете все още не са осветлени, а други са дискуссионни. Това положение се усложнява от факта, че много градове прерастат от локални стопански комплекси в градски агломерации, например: София, Велико Търново, Варна и др.

С изследването темпа на ръст на градовете се вижда връзката му с развитието на общественото производство (материално и надстроечно).

Не е правилно разбирането на Св. Кираджиев (5—9, 6—31)¹, че „урбанизацията е един от основните показатели, които определят (разр. — авторите) равнището на социалното, икономическото и културното развитие на страните“. Не бива развитието на общественото производство в териториално-производствените комплекси, както и международното и вътрешното разделение на труда, да се подменя от урбанизацията. Тя е следствие, а не причина.

Взаимната връзка между общественото производство и разпределението на населението („расселение“ в съветската географска литература) има обективен характер, но понякога, както пише Пятуренко (8), се пропагандира за целесъобразно да се отива от „расселение“ към такъв важен въпрос като местоустановяването на производителните сили и др. Същият автор признава и обратното въздействие, но първопричина е общественото производство.

От нашето изследване може да се види голямата зависимост на темпа на ръста на градското население и на градовете от териториалното съчетаване на промишлеността и транспорта, а в някои случаи и от исторически събития.

Не е вярна постановката на Св. Кираджиев, че „основна предпоставка за обявяването на села за градове е развитието в тях на урбанистичен ембрион — изпълнение на административни функции“... (5—13), понеже много по-важна е развитата промишленост, напр. Дулово, Исперих и др.

Ето защо редица съветски икономгеографи критикуват увлечението по урбанистиката, напр. Агафонов и Лавров (1). Те смятат изучаване еволюцията на формите на урбанизацията (разселването) за безплодно и погрешно. Други продължават да надценяват ролята на урбанизацията, напр. Пивоваров (7, 55), който твърди, че „урбанизацията води до задълбочаване на общественото разделение на труда“, а по-вярно е обратното. Иначе статията на Пивоваров е интересна с опита му да установи разни видове урбанистична концентрация, като урбанизирана територия, урбанизиран възел, район и зона (7, 55).

* * *

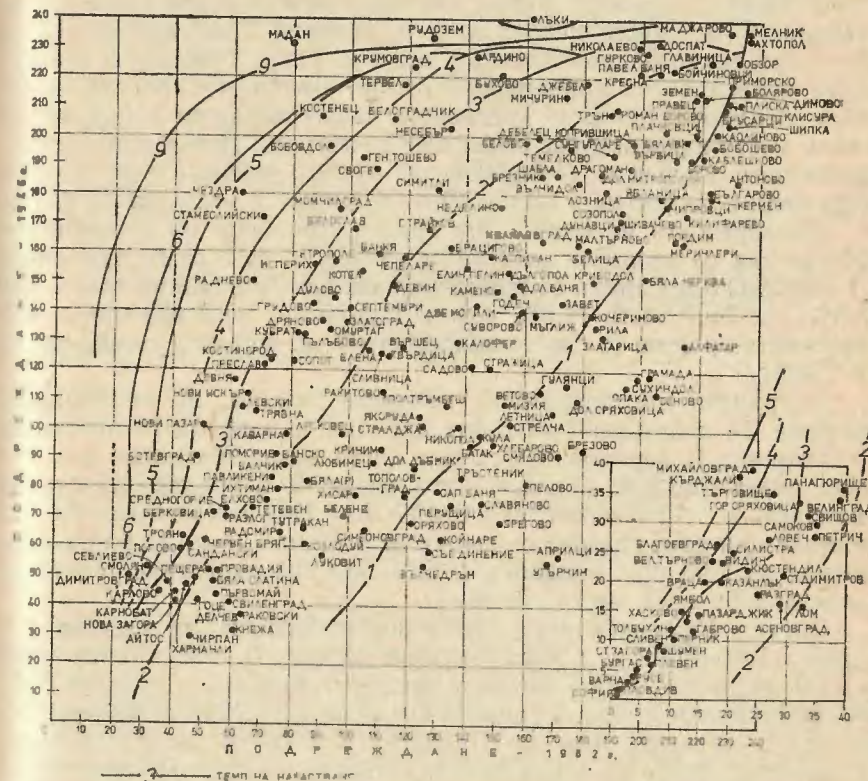
За обект на изследването ни са взети 237 града, в които са включени и последните 9, обявени в навечерието на 9 септември 1984 г. Градовете са разположени в координатна система, за която абсциса-

¹ В тези две статии по същество се повтарят едни и същи мисли. Сравни с. 31, 33, 35, 37 и 38 от „Проблеми на географията“ със стр. 9, 11, 12, 15 и др. от „Обучението по география“.

та е подреждането на градовете за 1982 г., а ординатата — подреждането им за 1946 г. Подреждането е извършено от 1 до 237 номер според броя на населението¹.

Взето е предвид, че много градове от 1982 г. през 1946 г. са били села — 131. Независимо от това се вземат данните им от 1946 г. като база за изчисляване темпа на нарастване за избрания период (1946—1982 г.). Изчисленият темп за нарастване показва развитието на градовете в количествено отношение.

За 1982 г. окръжните градове се подреждат от 1 място (София) до 31 място (Смолян), като по броя на населението между тях се

Фиг. 1. Подреждане на градовете по население през 1946 и 1982 г. и темп на нарастване на населението

Fig. 1. Ranking of the towns for 1946 and 1982 and rate of increase

¹ За един от градовете — Лъки, който през 1946 г. не е съществувал като населено място, за тази година няма подреждане, но в 1982 г. е на 162 място. Поради тази причина за Лъки не е изчисляван темп на нарастване.

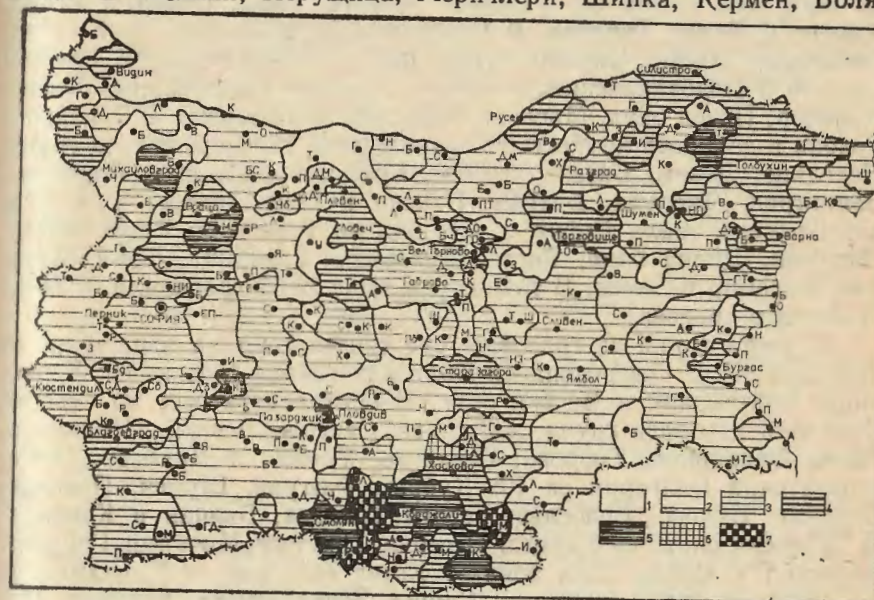
вместват 4 града — Казанлък — (20 място), Димитровград (26), Асеновград (29) и Станке Димитров (30), които нямат окръжни функции. Окръжните градове имат различни темпове на нарастване, като най-висок е при Кърджали (4, 91), Михайловград (4, 85), Смолян (4, 81), Благоевград (4,03), а най-нисък е при София (2,29), Габрово (2, 44), Пазарджик (2, 56), Разград (2, 57) и т. н. Характерно при подреждането на окръжните градове по броя на населението е, че първите 5 града за 1946 г. са и първи за 1982 г. (София, Пловдив, Варна, Русе и Бургас). Запазили са местата си Ямбол (13) и Ловеч (27). С едно място са се разместили 7 окръжни града: Стара Загора, Плевен, Сливен, Шумен, Перник, Пазарджик и Кюстендил. С две места напред се е придвижил Толбухин (от 12 на 10), с три места напред Хасково, а с три назад Габрово. С четири места напред са се придвижили Враца, Видин и Силистра, а със седем Велико Търново и Търговище. Благоевград се е придвижил с осем места напред, а със седем назад Разград. Най-голямо е придвижването напред на Михайловград — с 15 места (от 39 на 24), Кърджали с 16 места (от 38 на 22) и Смолян с 22 места (от 53 на 31).

В подредбата на окръжните градове (по броя на населението) 55% от тях са запазили местата си от 1946 г. или са го променили с 1 или 2. С 3 и 4 места са променили мястото 5 окръжни града, или 18,5%; със 7 и 8 места 14,5% и т. н. Изводът е, че в основни линии окръжните градове (с някои изключения) са запазили своето място от 1946 г.

В групата на сравнително големите градове, но не окръжни центрове, се наблюдават следните промени: с едно място напред се е придвижил Г. Оряховица, с едно място назад Казанлък и с три места назад Свищов. С девет места назад се е придвижил Станке Димитров, а с 12 Асеновград и със 17 Лом. Ето защо темпът на нарастване при тези градове се движи от 1,55 при Лом, 2,21 при Асеновград до 2,96 при Казанлък и 5,51 при Димитровград, който се е придвижил с 24 места напред.

Фигура № 2 илюстрира темпа на нарастване на градовете в периода 1946—1982 г. в териториален аспект. С отрицателен темп на нарастване до 0,99 са следните градове: граничните градове Брегово и Чипровци и новите градове Грамада, Брусарци и Вълчедръм; ивица в средната част на Дунавската равнина, която обхваща 9 града от Койнаре на запад до Бяла Черква на изток, включително Пелово, Тръстеник, Гулянци, Славяново, Пордим, Летница и Сухиндол. В зоната на Стара планина и Предбалкана такива градове са: Угърчин, Априлци, Килифарево, Златарица, Антоново, Долна Оряховица и Смядово. В източната част на Дунавската равнина с отрицателен темп на нарастване са градовете: Опака, Сеново, Хлебарово, Алфатар, Каолиново и Плиска. Всички те са нови градове. Северно и източно от Рила са разположени 4 града с отрицателен темп: Сапарева баня, Рила, Кочериново и Бобошево. В под-

ножието на Средна гора такива градове са: Стрелча, Съединение, Врезово и Клисуря. Освен в тях в Южна България към тази група спадат и: Мелник, Перушица, Мерицлери, Шипка, Кермен, Боля-

Фиг. 2. Темп на нарастване на градовете за периода 1946—1982 г.

1 — до 0,99 пъти нарастване; 2 — от 1,00 до 1,99; 3 — от 2,00 до 2,99; 4 — от 3,00 до 3,99; 5 — от 4,00 до 4,99; 6 — от 5,00 до 5,99; 7 — над 8,00

Fig 2. Rate of increase of the towns for 1946—82 period.

1 — up to 0,99 times increase; 2 — from 1,00 to 1,99; 3 — from 2,00 to 2,99; 4 — from 3,00 to 3,99; 5 — from 4,00 to 4,99; 6 — from 5,00 to 5,99; 7 — over 8,00 times

рово, Българово, Каблешково, Приморско и Ахтопол. Общо в тази група са 45 града, или 19,07% от градовете в България.

Градовете със слабо увеличение на населението — темп на нарастване от 1,00 до 1,99 пъти, са разположени в няколко зони: западната част на Дунавската равнина и Предбалкана с градовете: Кула, Дунавци, Димово, Лом, Козлодуй, Оряхово, Мизия, Кнежа, Бяла Слатина, Криводол, Вършец, Роман, Правец, Ябланица, Тетевен, Долни Дъбник и Долна Митрополия; среднодунавските градове Никопол и Белене; 9 града в басейна на Янтра и Русенски Лом: Елена, Плачковци, Лясковец, Стражица, Полски Тръмбеш, Бяла, Борово, Две могили и Ветово; 3 града в крайдунавската част на Североизточна България: Тутракан, Главиница и Завет и разположената на юг от тях Лозница. В Източна България се проследява една зона от 13 града: от Вълчидол на север до Ивайловград на юг, останалите градове са: Суворово, Каспичан, Провадия,

Дългопол, Върбица, Сунгурларе, Стралджа, Елхово, Тополовград, Любимец и Свиленград. По черноморското крайбрежие и в близост до него тази група са градовете: Шабла, Бяла, Обзор, Созопол, Камено и Малко Търново. В Горнотракийската низина са 5 града: Раковски, Садово, Чирпан, Първомай и Симеоновград. В Средногорие и Подбалканските полета са 7 града: Копривщица, Хисар, Калофер, Павел баня, Мъглиж, Твърдица и Шивачево. В Западните Родопи и долината на Места са разположени 12 града от тази група: Неделино, Девин, Батак, Кричим, Брацигово, Пещера, Ракитово, Велинград, Якоруда, Белица, Банско и Гоце Делчев. В зоната, разположена около София и Перник, са градовете: Елин Пелин, Ихтиман, Долна баня, Годеч, Драгоман, Сливница, Трън, Брезник, Радомир и Земен. В тази група общо са 87 града, или 36,86% от нашите градове.

В трета група са градовете със среден темп на нарастване от 2,00 до 2,99. В Северозападна България такива градове са: Берковица, Бойчиновци и Червен бряг. В централната част на Северна България към тази група са 8 града: Свищов, Левски, Павликени, Горна Оряховица, Габрово, Севлиево, Трявна и Дряново. В Североизточна България са 10: Кубрат, Разград, Шумен, Преслав, Омуртаг, Дулово, Белослав, Георги Трайков, Балчик и Каварна. В Бургаски окръг са 6 града: Несебър, Поморие, Мичурин, Грудово, Карнобат и Айтос. Една зона от Котел на север до Харманли на юг обхваща още и градовете: Сливен, Нова Загора, Гурково, Никололаево, Ямбол и Гълъбово. В близост до тях е и Казанлък. Около Пловдив към тази група се причисляват 9 града: Пловдив, Асеновград, Чепеларе, Сопот, Карлово, Пазарджик, Септември, Белово и Панагюрище. Южно от тях са Джебел, Златоград и Доспат. Около София и в горното поречие на Струма са 11 града: София, Средногорие, Етрополе, Нови Искър, Костинброд, Банкя, Перник, Темелково, Самоков, Станке Димитров и Кюстендил. По средна Струма и Места са градовете: Симитли, Кресна, Сандански, Петрич и Разлог. Общо в тази група са 63 града, или 26,69%, от градовете у нас.

С голям темп на нарастване от 3,00 до 3,99 пъти са: Видин, Белоградчик, Враца, Своге, Ботевград и Бухово. В средната част на Северна България към тази група са: Плевен, Ловеч, Троян, Дебелец и Велико Търново. В Североизточна България от тази група са 10 града: Попово, Търговище, Русе, Силистра, Исперих, Генерал Тошево, Толбухин, Нови Пазар, Варна и Девня. Останалите градове от тази група са: Бургас, Стара Загора, Раднево, Хасково, Момчилград, Ардино, Бобовдол и Благоевград. В тази група са 29 града, или 12,29%, от нашите градове. С доста голям темп на нарастване са градовете: Михайловград, Мездра, Тервел, Кърджали, Крумовград, Смолян, Стамболийски и Костенец — общо 8, или 3,39%, от нашите градове. С много голям темп на нараст-

ване е Димитровград — от 5,00 до 5,99. Последната група се състои от градове с извънредно голям темп на нарастване — над 8,00. Това са Мадан, Рудозем, Маджарово и условно тук причисляваме Лъки, който през 1946 г. не е съществувал въобще. Последните две групи съставляват 1,70% от градовете у нас. Подредбата на първите 34 града (с население над 30 хил. ж.) според темпа на нарастване има следния вид (фиг. 1): над 5 пъти се е увеличил Димитровград, от 4,00 до 4,99 — Михайловград, Кърджали и Смолян, от 3,00 до 3,99 — Варна, Русе, Бургас, Плевен, Стара Загора, Толбухин, Хасково, Враца, Велико Търново, Видин, Силистра, Ловеч и Търговище, от 2,00 до 2,99 са градовете: София, Пловдив, Шумен, Сливен, Перник, Габрово, Ямбол, Пазарджик, Казанлък, Разград, Кюстендил, Станке Димитров и Свищов. Под 2,00 е само Лом.

На фиг. № 3 са представени зоните на влияние на тези 34 града за 1982 г. Те са изчислени по метода на В. А. Шупер по формулата

$$R = \sqrt[3]{\frac{N}{4}}$$

където R е радиусът на зоната на влияние на отделния

град, а N е населението на града. Така се вижда, че зоната на влияние на София обхваща гр. София, Софийски, Пернишки и части от Кюстендилски, Врачански, Михайловградски и Пазарджишки окръг, а допира до Ловешки и Благоевградски. Радиусът на зоната за град София е 64,7 км. Останалите градове с население над 30 хил. жители имат по-малки радиуси на зоните — от 45,1 км при Пловдив, 42,0 км при Варна, 35,5 км при Русе и Бургас до 20,0 км при Свищов и Лом.

При положение, че извадим радиуса при формула $R = \sqrt[4]{\frac{N}{4}}$, ще

се получи по-малък вътрешен кръг, който при София обхваща почти цялата територия на Столичния народен съвет. Подобно е положението и при Пловдив, Варна, Бургас, Русе и др. По тази формула радиусът на градовете с над 30 хил. жители варира от 22,8 км за София до 17,4 км за Пловдив, 16,5 км за Варна, 14,6 за Русе и Бургас до 9,5 км за Лом и Свищов.

Въз основа на нашия преглед на темповете на нарастване на градовете в България могат да се направят следните прогнози (2—124, 4—50, 191, 194 и др.); а) относно разпределението на градовете в териториално-административните единици; б) демографски, относно разпределението на населението на градско и селско; в) относно по-рационалните връзки на градовете с природните области; г) относно ролята на промишлено-транспортните условия за развитието на градовете; д) относно ролята на надстроечните функции — администрация, просвета, култура, здравеопазване; е) за обосновка на управленчески решения, включително планирането по райони, под-

райони (окръзи) и микрорайони (селищни системи-общини); ж) развитието на градовете и градската мрежа да се покрива от методите на териториалното планиране и управление; з) в перспектива да се

Фиг. 3. Зони на влияние на градовете с население над 30 хил. жители за 1982 г.

1 — зона на влияние, определена от формулата $R = \sqrt[3]{\frac{H}{4}}$;

2 — зона на влияние, определена от формулата $R = \sqrt[3]{\frac{H}{4}}$;

Fig. 3. Influence zone of towns of more than 30 000 inhabitants for 1982 year

1 — influence zone defined by the formula $R = \sqrt[3]{\frac{H}{4}}$;

2 — influence zone defined by the formula $R = \sqrt[3]{\frac{H}{4}}$;

отчитат най-оптимално специфичните функции на столицата и другите големи градове, както и влиянието на научно-техническата революция върху разположението на производителните сили и състоянието на окръжаващата среда; и) влиянието на интеграционните процеси на НРБ със СССР и другите социалистически страни от СИВ за развитието на градовете по Черноморието и Дунавското крайбрежие, както и за други градове (Плевен, Стара Загора, Димитровград, Велико Търново и др.).

В развитието на градовете ни все по-голямо влияние ще оказва научно-техническият прогрес. С бързите промени на техниката и технологиите, както и обогатяване номенклатурата на изделията, се налага друга, нова структура на производствените единици. Все повече разнородни производствени предприятия се обединяват в комбинати. Последните се изграждат било по линията на технологическия процес, било по всеобща преработка на суровините. В тях се обединяват различни предприятия от добивната и обработващата промишленост, конструкторски, транспортни и търговски организации. Такава структура позволява „пръскане“ на производството вън от градовете и по селските селища с цел задържане на населението в тях и спиране темпа на нарастване на градовете. Подобна структура обединява в едно цяло производството и реализацията (2). Отива се не въобще към концентрация, а към концентрация на специализираното производство.

По този въпрос др. Т. Живков сочи: „Актуален е и проблемът за икономическата ефективност на производството и дейностите в големите градове и агломерации“ (4—50). Той вижда изхода от създаването се положение така, „ако с икономически средства не се спре процесът на неудържимото нарастване на големите центрове, в най-скоро време тяхната инфраструктура и инженерни комуникации ще се окажат недостатъчни, за да ги обслужват“ (4—50, 51).

Известни, и то немалки резерви за намаляване темпа на нарастване на големите градове има и правилното и най-целесъобразно териториално местоустановяване на производствата и дейностите. Др. Т. Живков обръща внимание на факта „Подценяването на териториалния фактор или дори на отделни негови елементи винаги се заплаща с щети, които трябва да понеса не само населението от съответната територия, но и обществото като цяло“ (4—49).

Темпът на нарастване на населението в столичните и други големи градове може да се намали и от отстраняването на надстроечни функции. С право др. Т. Живков пише: „Трябва да намалява многобройният персонал в системата на управлението, на финансите и кредита, на административното обслужване“ (4—31). Резерви според нас има и в прекаленото раздробяване на селищните системи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агафонов, Н. Т., Лавров, С. Б., Литовка, О. П. О современной урбанизации и целесообразных размерах городов. Изв. ВГО, бр. 3, 1979, с. 227.
2. Болдырев, В. Обобщение социалистического производства. Правда, бр. 293, 19. X. 1984.
3. Дакон, В. Прогнозирането в географията. Год. СУ. ГГФ. Кн. 2, 1984.
4. Живков, Т. Проблеми и подходи на изграждането на зрелия социализъм в НР България. Партиздат. София, 1984, с. 308.
5. Кираджиев, Св. Развитие и териториални различия на урбанизацията в България. Сп. Обучението по география. Кн. 4, 1984, с. 9—16.

6. К и р а д ж и е в, Св. Окръжните градове като опорни средища на урбанизацията в България, БАН, Сп. Проблеми на географията. Бр. 3, 1984, с. 31—38.
7. П и в о в а р о в, Ю. Л. Формирование урбанизированных районов и зон в Европейской части СССР, Известия АН СССР, серия географическая, 1984, 5.
8. П и т ю р е н к о, Е. И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. Киев. Наукова думка, 1983, с. 139.

RATE OF INCREASE OF THE TOWNS IN BULGARIA
FOR 1946—1982 PERIOD

I. Penkov, S. Dimitrov

S u m m a r y

On the basis of the rate of increase of the towns in Bulgaria for 1946—1982 period they are divided into 7 groups: 1. up to 0,99 times, i. e. 45 towns show decreasing rate, which is 19, 07%; 2. from 1,00 to 1,99, i. e. 87 towns, which is 36,86%, have slightly increased; 3. from 2,00 to 2,99, i. e. 63 towns, which is 26,69%, show medium rate of increase; 4. from 3,00 to 3,99, i. e. 29 towns, which is 12,29%, show high rate of increase; 5. from 4,00 to 4,99, i. e. 8 towns, which is 3,39 %, show very high rate of increase; 6. from 5,00 to 5,99 — only one town—the town of Dimitrograd; 7. over 8,00—4 towns show extremely high rate of increase. Five towns in total, which is 1,70% of all the towns, comprise 7-th and 8-th group. On the basis of these data 9 prognoses for the future development of the towns have been made.